

Капля Анатолій
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри економіки та управління
Академії пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля МНС України

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СТИМУЛЮВАННЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ,
САМОРОЗВИТКУ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ КУРСАНТІВ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МНС УКРАЇНИ**

У статті проаналізовані педагогічні умови стимулювання самовизначення, саморозвитку і самореалізації курсантів вищих навчальних закладів МНС України у ході їхньої соціалізації.

Ключові слова: самовизначення, саморозвиток, самореалізація.

В статье проанализированы педагогические условия стимулирования самоопределения, саморазвития и самореализации курсантов высших учебных заведений МЧС Украины в процессе их социализации.

Ключевые слова: самоопределение, саморазвитие, самореализация.

In work principles of pedagogical conditions to stimulate self-self and self-actualization of students of higher educational establishments of Ministry of emergencies Ukraine are analyzed in the process of their socialization.

Key words: self-determination, self-self, self-realization.

Студентський вік є часом інтенсивного становлення пізнавальних, комунікативних, творчих можливостей особистості, періодом формування її свідомості та самосвідомості, утвердження визначальних життєвих цінностей та орієнтирів, самореалізації та самовизначення у соціальній ситуації. «Установки, сформовані у цей період, мають тенденцію залишатися незмінними... формуюча сила досвіду, набутого в юні роки, посилюється тим, що він пов'язаний з найбільш глибокими та стійкими враженнями» [1, с. 334].

Цей факт враховується сучасними науковцями як вимога, яка передбачає

фахову відповідальність педагога за долю вихованців, а отже, є одним із провідних критеріїв оцінки ефективності освітніх послуг. Зокрема, російський вчений Б. Гершунський наголошує на тому, що освіта повинна опікуватися, насамперед, становленням особистості, плекаючи її освіченість, професійну компетентність, культуру та ментальність. «Результат освіти врешті-решт повинен оцінюватись не тільки за безпосередніми очевидними (точніше, підвладними безпосередньому контролю та оцінці) параметрами ефективності педагогічної діяльності. У кінцевому результаті важлива оцінка за віддаленими наслідками цієї діяльності, на рівні ментальних пріоритетів та уподобань конкретного суспільства, але з урахуванням динаміки загальнолюдських цінностей та ідеалів, критеріїв матеріально-духовного прогресу людини та суспільства, що змінюються» [2, с. 66].

Вищий навчальний заклад, відображуючи типові риси суспільства, транслює характерні, прийнятні у ньому вимоги до існуючих соціальних ролей. Такі уявлення про шаблони поведінки за певних ситуацій і у певних різновидах людської діяльності утверджують підґрунтя поняття конвенційної ролі, як зазначає Н. Лавриченко, тобто ролі унормованої в межах правил, які склалися в суспільному бутті [3, с. 195]. Так, наприклад, нормативні уявлення про ролі студента (курсанта) та педагога, командира значною мірою зумовлені характером суспільних стосунків, панівних цінностей та нормативних актів.

Мета даної статті полягає у розкритті та аналізі основних педагогічних умов стимулювання самовизначення, саморозвитку і самореалізації курсантів вищих навчальних закладів МНС України у ході їхньої соціалізації.

На основі узагальнення теоретичних підходів до розкриття змісту процесів самовизначення особистості ми виявили змістовні зв'язки між поняттями «життєве», «особистісне», «моральне» і «соціальне» самовизначення.

Ми вважаємо, що важливими ознаками самовизначення курсанта, на які, в першу чергу, повинні орієнтуватися вихователі, офіцери і викладачі, є активність, здатність до самостійного акту вибору і відповідальність. Е. Еріксон [4] досить точно відзначав, що юність – це час «психосоціального мораторію», коли суспільство дозволяє людині самій шукати себе, «приміряти» ролі і експериментувати із соціальними інтересами. Включившись у процес самовизначення, курсант починає переходити від стихійного та детермінованого статутами, командирами, педагогами способу життя до такого, який в тій чи іншій мірі він може визначити сам.

У ситуації самовизначення курсант не автоматично використовує свій

досвід, а проявляє життєтворчість. Тут мають місце, як зазначає Н. Голованова [5], всі ознаки акту творчості, які проявляються у пізнавальній, суспільно-політичній, художньо-естетичній, фізкультурно-спортивній чи трудовій і професійній діяльності.

1. Вибіркове ставлення до дійсності. Об'єктом ставлення особистості курсанта в акті самовизначення може бути будь-що за своїм змістом: рольова чи пізнавальна гра, пошуковий проект, раціоналізаторство, співробітництво з молодіжними організаціями, драматизація, участь у змаганнях і в тому числі реакції на взаємовідносини людей, події, власні дії. Головне, що саме в такій вибірковості відносин курсант проявляє свою креативність.

2. Створення нового матеріального чи духовного продукту. Нове у змісті соціального досвіду з'являється у курсантів тоді, коли необхідно адаптуватися до нових соціальних ситуацій.

3. Актуалізація рефлексії. Курсант в акті самовизначення мов би «виринається» із прийнятого стандарту повсякденного життя і стає абсолютно відкритим своєму досвіду, своїм переживанням і реакціям. Він тому і творить, що усвідомлює себе як організатора свободи своїх дій, своє право на самооцінку всього, що відбувається, на можливість бути самим собою.

Соціальний досвід курсанта – складний продукт його творчого розвитку і, тому, залежить не лише від впливів суспільства і освітньо-виховного середовища, але й еволюціонує, організуючись ніби «із самого себе». В силу такої природи всі компоненти соціального досвіду курсанта – величини змінні, тому вони безпосередньо характеризуються як нестійкі і нерівномірні.

Відповідно до загальних принципів синергетичної методології необхідно не просто включати в поле зору викладачів та командирів процес формування і розвиток певної композиції соціальних знань, навичок і стосунків а цілеспрямовано ініціювати саморозвиток, самореалізацію, самоактуалізацію, самоорганізацію і самовизначення курсанта у соціальній ситуації.

Проблема самовизначення особистості детально розроблена російським вченим В. Сафінім, який стверджує, що самовизначення включає два аспекти.

1. Визначення себе стосовно цілей і цінностей, враховуючи вимоги групи, колективу, суспільства, а також можливості, характеристики та умови середовища;

2. Свідома діяльність особистості, в основному спрямована на

реалізацію обраних цінностей і самоактуалізацію.

Таким чином, процес самовизначення пов'язується з функціонуванням самосвідомості і «Я-концепції», а також з самореалізацією особистості в діяльності, з процесами самопізнання і саморегуляції. Отже, самовизначення особистості це «цілеспрямована всебічна творча поведінка, мета якої – оволодіння сферами життя як системою на основі ідей, що повністю охоплює суб'єкт і є результатом особистісної переробки і особистісного переживання» [6].

Розгортання процесу самовизначення у юнацькому віці, в основному, визначається потребою у самореалізації. Крім того, одночасно відбувається активізація процесів самопізнання та формування свого «Я», визначення власної життєвої позиції та світогляду. Тому потреба курсантів у самовизначенні стає однією із важливих умов їхнього подальшого розвитку і соціалізації.

Отже, особистісне самовизначення курсантів розглядається нами як результат самоусвідомлення і самопізнання та формування на цій основі «Я-уявлень», тобто уявлень про свої індивідуальні риси, детермінація планів і перспектив у майбутньому.

У структурі проблеми соціального самовизначення особистості, згідно з теорією І. Кона [7], ми визначаємо три важливі компоненти: *проблема самореалізації* (як розвиток особистості і як актуалізації її здібностей і спрямувань), *проблема вибору і прийняття рішень* (як ціннісно-обґрунтований вчинок і результат розв'язання внутрішніх суперечностей), *проблема адаптації* (як узгодження внутрішніх і зовнішніх аспектів індивідуальної соціальної ситуації).

Самовизначення неодмінно включає такий процес, як необхідність конкретизації цілей, узгодження індивідуальних планів курсантів із зовнішньою ситуацією, врахування конкретних обставин, а також своїх переваг і обмежень у процесі реалізації власних інтересів та цінностей. На нашу думку, емпіричний матеріал переконливо доводить, що відбувається узгодження суб'єктивних і об'єктивних компонентів соціальної ситуації: узгодження ціннісно-сислової системи особистості, системи потреб, здібностей і «програм» індивідуального розвитку з процесами, що проявляються в соціально-виховному середовищі, а це, у свою чергу, є головним змістом адаптаційних процесів у самовизначенні курсантів.

Соціальне самовизначення особистості, розглянуте як її життєва проблема – це є активна діяльність особистості, спрямована на самореалізацію

і саморозвиток, що здійснюється шляхом усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості», прийняття рішень, які, по суті, визначають напрям самоактуалізації та подальшого розвитку особистості, а також шляхом пошуку оптимальних і сприйнятних для особистості засобів реалізації цих рішень та узгодження всіх елементів ситуацій соціального досвіду.

Підсумовуючи результати аналізу позицій педагогів і психологів на такі характеристики особистості, як самовизначення, саморозвиток, самореалізація, самоактуалізація ми припускаємо, що вони потребують систематичної педагогічної підтримки. Це припущення знайшло своє підтвердження у процесі дослідно-експериментальної роботи, за результатами якої були сформульовані основні рекомендації організації і стимулювання самовизначення, саморозвитку, самореалізації курсантів:

1. Вивчення здібностей і нахилів курсантів упродовж всього періоду навчання у ВНЗ МНС України.

2. Створення позитивного і комфортного морально-психологічного клімату в соціально-освітньому просторі ВНЗ.

3. Підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності офіцерів, командирів та викладачів ВНЗ МНС України.

4. Спрямованість соціально-виховного процесу на цілісний розвиток курсантів ВНЗ МНС України, їхню соціальну зрілість, готовність до життєвого, професійного і особистісного самовизначення, соціальну спрямованість.

5. Створення у соціально-освітньому просторі вищого навчального закладу МНС України середовища прагнення до успіху, до творчості, до високих результатів у різноаспектних видах діяльності, коли для курсанта буде престижним якісно навчатися і працювати, дотримуючись морально-етичних норм взаємодії.

6. Залучення курсантів до різних видів позанавчальної діяльності, допомога у визначенні індивідуальних перспектив, складання індивідуальної соціалізаційної траєкторії.

7. Проведення психолого-терапевтичних тренінгів, консультування курсантів, з метою оптимізації соціалізуючого процесу.

8. Перехід від домінанти предметно-орієнтованого до особистісно- і соціально-орієнтованого навчання та виховання.

9. Мотивація і стимулювання творчого потенціалу курсантів у різних видах їхньої діяльності і спілкування.

10. Орієнтація на інтегративний характер результатів навчання і виховання з урахуванням станів саморозвитку курсанта впродовж періоду навчання у ВНЗ МНС України.

11. Диференціація творчих завдань у навчальній і позанавчальній діяльності, залежно від року навчання.

13. Організація і здійснення тактовного і толерантного контролю, який здійснюється на принципах співробітництва.

14. Поступова заміна педагогічного контролю за поведінкою і діяльністю курсантів у соціально-освітньому просторі процесами самоаналізу і самооцінки.

Узагальнені дані, отримані нами при визначенні рівнів самовизначення і самореалізації курсантів представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка розвитку рівнів сформованості у курсантів
здатності до самовизначення, самореалізації і саморозвитку
(у % до і після експерименту)**

Рівні	Початок експерименту		Кінець експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Нульовий	50	54	21	11
Низький	25	20	27	15
Середній	15	16	23	45
Високий	10	10	19	30

Узагальнюючи всі попередні міркування, можна визначити процеси

самовизначення і самореалізації курсантів як самоцінні прояви сутнісних сил кожного із них як особистості, важливу умову успішної соціалізації. Суть цих процесів полягає у розширенні спектру позанавчальних видів діяльності і меж спілкування курсантів у ВНЗ МНС України і поза ними. Сутнісною стороною є включення позанавчальних видів діяльності у структуру процесів саморозвитку, самореалізації і самоактуалізації. Результатом є набуття курсантом особистісного смислу функціонування у процесі соціалізації, становлення суб'єктивності як базового особистісного утворення, сформованість «Я-концепції» курсанта, самооцінки і здатності до саморегуляції поведінки і діяльності, адаптації і самореалізації у соціумі. У такому разі, ми повинні вести мову про відбір змісту позанавчальної роботи, яка б забезпечувала становлення і розвиток особистісних функцій курсанта і сприяла його успішній соціалізації.

Підсумовуючи сказане, можна підкреслити, що стимулювання процесів самовизначення, самореалізації і саморозвитку – є одним із провідних механізмів соціалізації курсантської молоді. У технологічному плані це найбільш складний і пролонгований в часі процес, який потребує високого рівня педагогічної культури, а саме головне прагнення курсантів самостійно будувати свою поведінку і діяльність відповідно до спроектованої соціалізаційної траєкторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс – СПб. : Питер, 1997. – 682 с.
2. Гершунский Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский – М. : Флинта, 1998. – 428 с.
3. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: Європейські обриси / Н.М. Лавриченко – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
4. Erikson E. Life cycle completed. – N.-Y.; London: W.W. Norton and Co., 1982.
5. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Н.Ф. Голованова – Санкт-Петербург. : Речь, 2004. – 272 с.
6. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения / Г.П. Ников, В.Ф. Сафин // Психологический журнал. – 1984. – № 4. – С. 65–71.
7. Кон И.С. В поисках себя: личность и самопознание / И.С. Кон – М. : Политиздат, 1985. – 244 с.